

Dariusz Tarasiuk

(Maria Curie-Skłodowska University, Poland)
<https://orcid.org/0000-0002-8842-1410>
 E-mail: dariusz.tarasiuk@mail.umcs.pl

Zesłania unitów z Południowego Podlasia do guberni orenburskiej w latach 1887–1888

*Exile of Uniates from Southern Podlasie to the Orenburg Governorate
between 1887 and 1888*

ABSTRACT

In the years 1887–1888, the tsarist authorities resettled to the Orenburg province 40 so-called „resistant” Uniates, who had been deported several years earlier to the Kherson and Yekaterinoslav governorates, together with their family members then living in Southern Podlasie. A total of nearly 300 people were sent on their way to exile. At the place of settlement, to the surprise of the local authorities, they preferred to suffer poverty rather than accept the help offered by the Russian state. The stay of the Uniates in exile in the Orenburg Governorate, though dramatic in terms of living and psychological conditions, did not break their spirit of resistance. Surrounded by the influence of the Orthodox Church, not

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Dariusz Tarasiuk, the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 4A Maria Curie-Skłodowska Square, Lublin 20-031, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin			
SUBMITTED: 2021.12.09	ACCEPTED: 2022.04.04	PUBLISHED ONLINE: 2022.06.30	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
			

only did they not come closer to it, but rather they strengthened their ties with the Roman Catholic Church and became Polonized.

Key words: Uniates, displaced people, Southern Podlasie, Orenburg Governorate

STRESZCZENIE

W latach 1887–1888 władze carskie przesiedliły do guberni orenburskiej 40 tzw. opornych unitów, kilkanaście lat wcześniej zesłanych do guberni chersońskiej i jekaterynosławskiej wraz z członkami ich rodzin zamieszkującymi wówczas na Południowym Podlasiu. W drogę na zesłanie wysłano w sumie prawie 300 osób. Na miejscu osiedlenia, ku zaskoczeniu miejscowych władz, woleli oni cierpieć biedę, niż przyjąć oferowaną przez państwo rosyjskie pomoc. Pobyt unitów na zesłaniu w guberni orenburskiej, dramatyczny pod względem bytowym, jak i psychologicznym, nie złamał ducha ich oporu. Otoczeni przez wpływy prawosławia, nie tylko nie zbliżyli się do niego, ale umocnili swoje związki z Kościołem rzymskokatolickim i ulegli polonizacji.

Słowa kluczowe: unicy, zesłańcy, Południowe Podlasie, gubernia orenburska

Po powstaniu styczniowym władze carskie przystąpiły do likwidacji obrządku greckokatolickiego w Królestwie Polskim. Realizacja tych planów napotkała jednakże nadspodziewanie silny sprzeciw znacznej części unitów, szczególnie na Południowym Podlasiu. Wielu z nich było gotowych cierpieć tortury fizyczne i duchowe, niż przyjąć prawosławie. W tej sytuacji na tzw. opornych unitów, odmawiających przejścia na prawosławie, posypały się liczne represje¹. Do najdrastyczniejszych ich form, oprócz spektakularnego strzelania przez wojsko carskie do protestujących pod cerkwiemi w Pratulinie i Drelowie, należały przypadki śmierci i kalectwa w wyniku pobicia oraz zsyłanie niepokornych w głąb Imperium Rosyjskiego. Ta ostatnia forma represji dotyczyła początkowo stosunkowo nielicznej grupy duchownych unickich. Potem w latach 1875–1876 zesłano, w założeniu administracji carskiej „tymczasowo”, do guberni chersońskiej i jekaterynosławskiej ponad 300 przywódców ruchu unickiego².

¹ Problematyce tej poświęcono już wiele publikacji, m.in.: J. Bojarski, *Czasy Nerona w XIX wieku pod rządem moskiewskim, czyli Prawdziwe Neronowskie prześladowanie Unii w diecezji chełmskiej*, Lwów 1885; J. Pruszkowski, *Martyrologium, czyli męczeństwo unii św. na Podlasiu*, t. 1–2, Woodbridge 1983; J. Lewandowski, *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny 1772–1875*, Lublin 1996; *Martyrologia unitów podlaskich w świetle najnowszych badań naukowych. Unicy podlascy*, t. 1, red. J. Skowronek, U. Głowacka-Maksymiuk, Siedlce 1996, S. Wiech, *Pod naporem prawosławia. Z dziejów oporu unitów w Królestwie Polskim i na zesłaniu*, „Kwartalnik Historyczny” 2010, 117, 3, s. 5–50.

² D. Tarasiuk, *Zesłania unitów z Południowego Podlasia do guberni chersońskiej i jekaterynosławskiej w latach 1875–1876*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2018, 15, 1, s. 61–78;

Po kilkunastu latach (1887–1888) nastąpiła druga fala przesiedleń, tym razem do guberni orenburskiej.

Niniejszy artykuł poświęcony został weryfikacji dotychczasowego stanu wiedzy oraz zaprezentowaniu przyczyn, przebiegu i skutków zsyłki „opornych” unitów do guberni orenburskiej. Sporządzono również listę przymusowo przesiedlonych wówczas osób. Teżą pracy jest stwierdzenie, że akcja przesiedleńcza nie wpłynęła na zmianę przekonań religijnych zesłanych unitów³, tj. nie tylko nie skłoniła ich, zgodnie z założeniami administracji rosyjskiej, do przyjęcia prawosławia, ale przeciwnie – umocniła ich związki z Kościołem Rzymskokatolickim i przyczyniła się do ich polonizacji.

Problemom związanym z likwidacją Cerkwi greckokatolickiej w Królestwie Polskim poświęcono już wiele opracowań naukowych. Kwestia wysiedlenia „opornych” unitów do guberni orenburskiej nie doczekała się jednak odrębnego opracowania. W istniejącej literaturze przedmiotu poruszył ją ksiądz profesor Władysław Chotkowski z Krakowa we *Wstępach* do publikowanych w latach 1890–1893 zbiorów listów unitów orenburskich. Trzeba jednak zwrócić uwagę, że jego ustalenia były oparte prawie wyłącznie na wspomnianej korespondencji⁴. W późniejszych latach opublikowano kilka publikacji podejmujących prezentowaną problematykę. W Polsce w 1991 r. ukazał się artykuł Eugenii Łoch⁵, w którym dokonała ogólnej analizy listów unitów opublikowanych przez Chotkowskiego. Kilka akapitów tej tematyce poświęcił Andrzej Szabaciuk w artykule opublikowanym w Rosji, jako pierwszy wykorzystał niektóre źródła archiwalne przechowywane w zasobach Archiwum Państwowego w Lublinie⁶. Na szczególną uwagę zasługuje monografia rosyjskich historyków: Wenelija Amelina, Denisa Denisowa i Konstantina Morgunowa wydana w Orenburgu w 2015 r. (wyd. II w 2020 r.), w której wspomniani autorzy duży fragment poświęcają kwestii pobytu unitów w guberni orenburskiej. Na podkreślenie zasługuje fakt, że wykorzystali oni w niej, oprócz wspomnia-

A. Шабачук, *Политика Российских властей в отношении униатов Царства Польского, сосланных в глубь России в 1875–1905 гг.*, w: *Поляки в России: эпохи и судьбы*, red. A. Селицкий, Краснодар 2009, s. 73–76; S. Wiech, *op. cit.*, s. 19–46.

³ Formalnie po likwidacji przez władze carskie Cerkwi greckokatolickiej w Królestwie Polskim nie byli oni już unitami, ale w swoich listach nadal posługiwali się takim samookreśleniem.

⁴ *Listy unitów wygnanych do orenburskiej guberni*, cz. 1, Kraków 1890; cz. 2, Kraków 1891; cz. 3, Kraków 1892; cz. 2, wyd. 2, Kraków 1893.

⁵ E. Łoch, *Unicy w świetle listów orenburskich*, w: *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łużny, F. Ziejka, A. Kępiński, Kraków 1991.

⁶ A. Шабачук, *op. cit.*, s. 76–77.

nych już listów, materiały źródłowe z archiwum w Orenburgu⁷. Kwestię losów zesłanych unitów podjął również Marcin Szubarczyk, który badając losy swojej rodziny, znalazł wiele informacji o pobycie jego przodków w guberni orenburskiej⁸.

Podstawową bazę źródłową niniejszego artykułu stanowią listy unitów przechowywane w zasobach działu rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Przedstawiają one tragizm wypędzenia oraz pobyt unitów podlaskich w guberni orenburskiej. Były one pisane przez niektórych z nich już od października 1888 r. i bezpośrednio lub przez pośredników, najczęściej Julię Matuską, trafiały do księdza Chotkowskiego, aktywnie zaangażowanego w pomoc materialną i duchową dla zesłańców religijnych⁹. Ten już w latach 1890–1892 częściowo je opublikował. Oryginalne listy są jednak zdecydowanie cenniejszym źródłem niż ich wersja drukowana, gdyż ich wydawca, nie chcąc narażać autorów listów na ewentualne represje, wydrukował je bez publikowania danych osobowych i geograficznych. Należy podkreślić, że listy stanowią bezcenne źródło nie tylko pod względem faktograficznym, ale też, świadectwo przeżyć duchowych i emocjonalnych zesłanych unitów¹⁰.

Cennym źródłem są wspomnienia jednej w wygnanek Marii Tymickiej (panieńskie nazwisko Abramik (Ciopcio), spisane przez jej córkę Ludwikę Iwanowską. Trzeba je jednak wykorzystywać z dużą ostrożnością i poddawać starannej weryfikacji, gdyż ich autorka w czasie przesiedlenia miała tylko trzy lata, a wspomnienia spisano po wielu latach i ich autorka nieraz myliła fakty¹¹.

Do nowych źródeł wykorzystanych przy pisaniu niniejszego artykułu należą relacje byłych unitów spisane przez instruktorów Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego w Piotrogradzie [dalej: CKO], który otaczał opieką wygnańców Polaków z lat I wojny światowej. Instruktorzy CKO natknęli się w czasie swojej pracy w guberni orenbur-

⁷ В.В. Амелин, Д.Н. Денисов, К.А. Моргунов, *Религии Оренбургского края: систематическое описание*, t. 2, *Западное христианство*, Оренбург 2020, s. 30–34. Niestety w obecnej chwili uzyskanie dostępu do dokumentów z archiwów rosyjskich dla polskich historyków jest w zasadzie niemożliwe.

⁸ M. Szubarczyk, *Dwa brzegi. Rzecz o unitach z Polubicz*, Siedlce 2015.

⁹ Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej: BUJ], Dział rękopisów, rkps 6954 IV, nlb., List Józefa Bartoszewskiego z 23 X 1888; *Listy*, cz. 1–3, Kraków 1890–1892 (cz. 2, wyd. 2, Kraków 1893).

¹⁰ Ze względu na obszerność problemu w niniejszym artykule nie zaprezentowano realiów życia codziennego zesłanych unitów w guberni orenburskiej.

¹¹ M. Tymicka, L. Iwanowska de domo Tymicka, *Wspomnienia*, w: *Zanim wróciła Polska. Martyrologium ludności unickiej na Podlasiu w latach 1866–1905 w świetle wspomnień*, oprac. T. Krawczak, Warszawa 1994, s. 61–140.

skiej na ok. 100 rodzin byłych unitów. Władze CKO zezwoliły w 1916 r. na otoczenie ich opieką, ale „bez rozgłosu”. W latach 1917–1918, w związku z planowanym po wojnie powrotem do Polski, instruktorzy CKO sporządzili opisy pozostawionego przez nich na Południowym Podlasiu majątku, czasami z dokładnym opisem wygania z ojcowizny i danymi osobowymi. W AAN zachowały się zeznania 26 rodzin zamieszkujących wówczas w Orenburgu i Czelabińsku¹². Ponadto w Archiwum Państwowym w Lublinie odnaleziono dokumenty związane z pobytem na zesłaniu Adama Semeniuka z rodziną, które dotyczą jego prośby o zgodę na powrót w rodzinne strony oraz sprawy nielegalnego, według władz rosyjskich, chrztu jego dzieci w kościele rzymskokatolickim w Orenburgu¹³.

Problem zesłania unitów do guberni orenburskiej cieszył się też znacznym zainteresowaniem ówczesnej prasy polskiej wydawanej poza granicami Rosji. Najwięcej uwagi poświęcał temu zagadnieniu „Dziennik Poznański”. Artykuły z tego zakresu zamieszczano również w innych gazetach, takich jak: „Kurier Poznański”, lwowski „Dziennik Polski”, „Gazeta Toruńska”, „Przyjaciel”¹⁴.

Przesiedlenie „opornych” unitów w okolice Uralu było poprzedzone, jak już wspomniano, „łagodniejszymi” zsyłkami. Już w latach sześćdziesiątych XIX w. doszło do pierwszych zesłań duchownych greckokatolickich okazujących sprzeciw wobec tzw. oczyszczania liturgii unickiej, czyli upodobnieniu jej do liturgii prawosławnej. Po zaburzeniach z 1867 r. kilku duchownych wywieziono do guberni nowogrodzkiej i pskowskiej. Byli wśród nich m.in. księża: Władysław Zatkalik, Jan Charłampowicz, Filip Starosielec i Teodor Kolada¹⁵.

Największą liczbę unitów, prawdopodobnie 334, zesłano do guberni chersońskiej i jekaterynosławskiej w latach 1875–1876. Kolejną niezbyt liczną grupę unitów zesłano do innych guberni, m.in. saratowskiej¹⁶. Wy-

¹² Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Centralny Komitet Obywatelski Królestwa Polskiego w Piotrogradzie [dalej: CKO], sygn. 106. Zeznania spisali wówczas: Stanisław Tymicki, Jan i Anastazja Charyccy, Piotr Abramik, Stefan Filipiuk, Teodor Chwedoruk, Józef Piotrowski, Eliasz i Jan Karpowiczowie, Andrzej i Aleksander Karpowiczowie, Maksym Karpowicz, Michalina z Bieleckich Bartoszek, Józef Kozłowski, Jan Kardasiewicz, Władysław Bogusz, Katarzyna Osiałowska, Damian Czeczot, Aleksander Wąsowicz, Andrzej Jaroszek, Adolf Wereszko, Tekla Kuczyńska, Ignacy Teleguj, Józef Dragan, Józef Bartoszek, Mikołaj Szubarczyk, Katarzyna Szubarczyk, Joachim Lewczuk i Piotr Szubarczyk.

¹³ Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Chełmsko-Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny [dalej: ChWDKP], sygn. 2739.

¹⁴ Patrz *Bibliografia*.

¹⁵ Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Dział rękopisów, sygn. 756, k. 196; APL, Chełmski Konsystorz Greckokatolicki, sygn. 1202, k. 13–14.

¹⁶ D. Tarasiuk, *Zesłania*, s. 63.

darzenie to odbiło się szerokim rezonansem nie tylko w Królestwie Polskim, ale i w wielu państwach europejskich, przy czym skalę przesiedleń znacznie zawyżano, np. dyplomaci brytyjscy donosili w 1875 r. o 20 tys. zesłanych unitów do guberni chersońskiej, jekaterynosławskiej i sara-towskiej¹⁷. Teoretycznie byli oni zsyłani tam jedynie tymczasowo, czyli w założeniu władz carskich do czasu przyjęcia prawosławia. Tymczasem w czasie pobytu na wygnaniu w zdecydowanej większości nie tylko nie zbliżali się do prawosławia, ale umacniali się w wierze rzymskokatolickiej. Zresztą nadzór policyjny nad nimi nie był zbyt ścisły i wielokrotnie uciekali oni w rodzinne strony, po czym złapani byli ponownie odsyłani do miejsca przeznaczenia. Władze carskie, jak można przypuszczać, były coraz bardziej sfrustrowane ich nieprzejednaną postawą i szukały wyjścia z patowej sytuacji¹⁸.

Na początku 1887 r. podjęto kolejną, tym razem radykalną próbę „skłonienia” byłych unitów do przyjęcia prawosławia. Postanowiono wówczas przesiedlić najbardziej szkodzących rozwojowi prawosławia wraz z rodzinami w głąb Rosji. Podstawę prawną stanowiło rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych Dmitrija Tołstoja z 3 marca 1887 r.¹⁹, zezwalające na zesłanie w trybie administracyjnym 20 byłych unitów zesłanych wcześniej do guberni chersońskiej i jekaterynosławskiej wraz z rodzinami pozostającymi na Południowym Podlasiu na osiedlenie do guberni orenburskiej, jeśli nie potwierdzą na piśmie przyjęcia prawosławia. Mieli oni tam otrzymać wydzieloną ziemię skarbową z zabudowaniami²⁰. W ten sposób, jak można przypuszczać, starano się rozwiązać dwie kwestie jednocześnie, tj. w pierwszej kolejności rozwiązać ostatecznie problem zesłańców pozostających w guberni chersońskiej i jekaterynosławskiej, w tym uniemożliwić im powtarzające się ucieczki w rodzinne strony, przy okazji zaś zastraszyć ogół „opornych” unitów w Królestwie Polskim.

Jako pierwszy o tych planach rosyjskich dowiedzieli się zesłani w 1875 r. unicy zgromadzeni przez isprawnika powiatu odeskiego w miejscowości Kurysowo-Pokrowskie²¹. Poinformowano ich, że wywiezionych ma zostać 20 unitów z 2 stanu powiatu odeskiego. Przepisy wykonawcze do rozporządzenia ministra Tołstoja wydano 29 kwietnia 1887 r., a już 10 dni później, 9 maja 1887 r., władze rosyjskie rozpoczęły w guberni siedleckiej

¹⁷ *Listy*, cz. 2, wyd. 2, s. 5–6.

¹⁸ S. Wiech, *op. cit.*, s. 45–46.

¹⁹ Daty podawane są w kalendarzu gregoriańskim. W przypadku niemożności ustalenia kalendarza podano taką informację.

²⁰ APL, ChWDKP, sygn. 3704, k. 2–3; „Dziennik Poznański” 28 VII 1889, 171, s. 1; A. Шабачук, *op. cit.*, s. 76.

²¹ „Dziennik Poznański” 4 V 1887, 101, s. 1; „Gazeta Toruńska” 6 V 1887, 102, s. 1–2.

aresztowania wybranych rodzin²². Odbywały się one według stałego schematu. Policja carska otaczała nocą wyznaczony dom i aresztowała jego mieszkańców (bez „nielegalnych” małżonków i części ich dzieci). Spisywano na miejscu majątek, zabraniając zatrzymanym zabierać rzeczy osobiste. Dom był później opieczętowywany i pilnowany przez strażników ziemskich. W przypadku jeśli aresztowani nie chcieli wyjść dobrowolnie z domu, łączywano ich i wynoszono na przygotowane furmanki. W tym samym czasie poszukiwano dorosłych dzieci zamieszkujących w innych miejscach, najczęściej pozostających w nieuznawanych przez prawo państwowe związkach małżeńskich²³.

Rodzinę Jana Czecha z Rudna, na przykład, aresztowano 13 maja 1887 r. Tego samego dnia zatrzymano również jego córki Mariannę Szczygieł i Annę Bobruk (obydwie razem z dziećmi) oraz syna Bazylego, których rozłączono od nielegalnych, według prawodawstwa rosyjskiego, małżonków. Wszystkich osadzono początkowo w areszcie w Radzynie Podlaskim. Nazajutrz przybył do nich naczelnik powiatu i namawiał, aby przyjęli prawosławie i ochrzczili dzieci w cerkwi. Dał im wówczas trzy dni do namysłu. W tym czasie Annę Bobruk z dziećmi zwolniono, gdyż jej unicki ślub uznano za ważny. Natomiast pozostałych przewieziono do aresztu w Siedlcach, gdzie przez dwa tygodnie do przyjęcia prawosławia namawiał ich osobiście sam gubernator siedlecki, oferując w zamian powrót do domów²⁴.

W tym czasie sprowadzono na Podlasie członków ich rodzin przebywających dotąd na zesłaniu w guberniach chersońskiej i jekaterynosławskiej²⁵.

Ostatecznie z powodu sprzeciwu wobec przyjęcia prawosławia w czerwcu 1887 r. pierwszych 20 rodzin wsadzono do pociągu jadącego na wschód. Punktami etapowymi tułaczki tej grupy były Smoleńsk, Moskwa i Niżny Nowogród. Stamtąd popłynęli parostatkiem Wołgą do Kazania, a później Kamą do Permu, skąd pieszo popędzono ich do Czelabińska i dalej do Butyrska²⁶.

Prawdopodobnie w związku z tym, że zesłania z 1887 r. nie przyniosły oczekiwanego przez władze efektu, rok później postanowiono zesłać za Ural kolejnych 20 rodzin. Sankcjonujące to działanie rozporządzenie

²² „Przyjaciół” 7 VI 1887, 45, s. 1.

²³ AAN, CKO, sygn. 106, k. 70–71; „Dziennik Poznański” 2 VI 1887, 40, s. 1; „Przyjaciół” 7 VI 1887, 45, s. 1; „Kurier Polski w Paryżu” 15 VIII 1887, 88, s. 1–3; „Dziennik Poznański” 14 VIII 1887, 185, s. 2.

²⁴ AAN, CKO, sygn. 106, k. 102–103. M. Tymicka, L. Iwanowska de domo Tymicka, *op. cit.*, s. 69–70.

²⁵ AAN, CKO, sygn. 106, k. 70–71.

²⁶ *Ibidem*.

wydano 8 marca 1888 r., a kilka dni później, 19 marca tr., senator Plehwe przekazał je do realizacji generał gubernatorowi warszawskiemu Josifowi Hurko²⁷.

W nocy z 3 na 4 lipca 1888 r.²⁸ aresztowano na Podlasiu osiem rodzin, które już 7 lipca tr. wysłano przez Smoleńsk, Riazan, Moskwę, Penzę, Samarę do Orenburga, gdzie przetrzymywano je prawie miesiąc, chcąc skłonić do przyjęcia prawosławia. Tym razem dopiero tam dołączyli do nich członkowie ich rodzin zesłani wcześniej na południe Ukrainy. Połączono ich z kolejnymi ośmioma rodzinami, w tym sześcioma przebywającymi wcześniej w guberni chersońskiej. Miesiąc później dotarł do Orenburga jeszcze jeden transport zesłańców z Chersonia, składający się z czterech rodzin²⁹.

Na podstawie analizy źródeł dotyczących wysiedlenia rodzin opornych unitów do guberni orenburskiej można pokusić się o przedstawienie tragizmu tego wydarzenia. W wyniku przesiedlenia rodziny rozdzielone w 1875–1876 r. zostały połączone, co, jak można przypuszczać, było jedynym pozytywem tej sytuacji. Jednocześnie, o czym już wspomniano, nie uznawano „mażeństw krakowskich”³⁰, czyli zsyłano tylko jednego z małżonków, pozostawiając dzieci najczęściej przy matkach (patrz *Aneks*). Czasami dochodziło do sytuacji szczególnie tragicznych, np. z kraju wydalono wdowca Józefata Karpowicza, a dwoje jego kilkuletnich dzieci pozostawiono na miejscu bez opieki. W przypadku gdy gospodarstwo było własnością zsyłanej osoby, podlegało konfiskacie, a „krakowski” małżonek pozostawał bez środków do życia³¹.

Trudno ostatecznie ustalić liczbę zesłanych do guberni orenburskiej osób. Według pracy orenburskich historyków, korzystających z dokumentów administracji rosyjskiej, zesłano w sumie 269 osób, ale we wrześniu 1888 r. doliczyli się już tylko 231 osób rozsiedlonych po okolicznych wsiach³². Ksiądz Chotkowski również podaje te dwie liczby, ale w rzeczywistości jego spis z 1893 r. obejmuje 289 zesłanych osób, w tym 269

²⁷ APL, ChWDKP, sygn. 3704, k. 2–3. Ksiądz Chotkowski błędnie podał, że ukaz ten wydano 25 lutego 1887 r. *Listy*, cz. 2, wyd. 2, s. 10.

²⁸ Nie udało się ustalić, w jakim kalendarzu podano tę datę.

²⁹ *Listy*, cz. 2, wyd. 2, s. 11–12; BUJ, rkps 6957 IV, k. 26.

³⁰ „Ślub krakowski” to związek zawarty przez „opornych” unitów w kościele rzymskokatolickim (ewentualnie grekokatolickim) w zaborze austriackim, nieuznawany jednak w omawianych latach przez prawodawstwo rosyjskie za legalny.

³¹ AAN, SKO, sygn. 106, *passim*.

³² В.В. Амелин, Д.Н. Денисов, К.А. Моргунов, *op. cit.*, s. 31–32.

żyjących (jedna osoba przybyła później³³)³⁴. Z kolei Anatol Koni w swojej pracy podał, że łącznie wysyłka objęła 40 zesłańców z południowej Ukrainy wraz z 47 rodzinami liczącymi w sumie 192 osoby³⁵. Autorowi niniejszego artykułu udało się zaś ustalić dane 288 unitów zesłanych w latach 1887–1888 do guberni orenburskiej³⁶. Trzeba też zauważyć, że w kolejnych latach dołączyła do nich znaczna liczba „nielegalnych” według ówczesnego prawa rosyjskiego małżonków i dzieci (patrz *Aneks*).

Przed administracją rosyjską w guberni orenburskiej stała kwestia osiedlenia przybyłych. Pierwsze 20 rodzin lokalne władze postanowiły osiedlić w budowanej specjalnie w tym celu wsi nad brzegami jeziora Czesnokowo, leżącego obok Butyrska, około 150 km na wschód od Czelińska. W tym celu z kasy państwowej wydzielono środki na postawienie domów, zabudowań gospodarczych, zakup sprzętów rolniczych i inwentarza żywego. Na każdego mężczyznę przeznaczono również ok. 5 hektarów ziemi ornej³⁷. Na pokrycie kosztów miano potem odebrać 250 rub. z sum uzyskanych z przymusowej licytacji gospodarstw zesłańców pozostawionych w guberni siedleckiej. Wobec faktu, że nie zdążono ukończyć prac budowlanych przed przybyciem zesłańców, tymczasowo zakwaterowano ich w Butyrsku leżącym ok. 6,5 km od specjalnie budowanej wsi. Przyznano im jednocześnie tymczasową zapomogę finansową, w wysokości 8 kop. dziennie dla osób starszych niż 5 lat i 4 kop. dziennie dla młodszych, którą wypłacano do 12 czerwca 1888 r.³⁸

Po zakończeniu budowy nowej wsi wiosną 1888 r. nakazano unitom przeniesienie się do niej. Ci odmówili jednak przyjęcia nowych gospodarstw, gdyż, jak opisał to jeden z unitów w 1890 r., czuli się oni oszukiwani: „Kościołów nie ma, ziemia kiepska, lasu na opał nie ma, wody dobrej nie ma, tylko jezioro, a woda śmierdząca, tak że żadne stworzenie jej pić nie może”³⁹. W tej sytuacji policja carska 13 czerwca 1888 r. wygnała ich siłą z dotychczas zajmowanych domów w Butyrsku. Wygnańcy na znak protestu odmówili przyjęcia przeznaczonych dla nich domów i we-

³³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Prokurator Warszawskiej Izby Sądowej, sygn. 1581, k. 19, 30–31; BUJ, rkps 6957 IV, k. 247.

³⁴ *Listy*, cz. 2, wyd. 2, s. 24–36.

³⁵ А. Кони, *На жизненном пути*, т. 1, *Из записок судебного деятеля*, Санкт Петербург 1913, s. 578.

³⁶ Brak oficjalnej listy zesłanych uniemożliwia ostateczne ustalenie ich liczby.

³⁷ В. Амелин, Д. Денисов, К. Моргунов, *op. cit.*, s. 31; *Listy*, cz. 2, wyd. 2, Kraków 1893, s. 70.

³⁸ „Dziennik Poznański” 1 V 1888, 101, s. 1–2; В. Амелин, Д. Денисов, К. Моргунов, *op. cit.*, s. 31; „Dziennik Polski” [Lwów] 3 V 1888, 123, s. 2.

³⁹ BUJ, rkps 6957 IV, k. 21.

dług raportów policyjnych zalegli na ziemi za wsią, pomimo straszenia ich wywiezieniem na Sachalin⁴⁰.

Wobec braku chęci zmiany nastawienia zesłańców policja carska zmieniła taktykę. Po upływie tygodnia podjęła próbę złamania ich oporu przez bicie. Następnie pokrwawionych i powiązanych zawieziono z powrotem do przeznaczonej dla nich wsi. Ci jednak nie weszli do przygotowanych domów, trzy dni siedzieli na polu obok wsi, a po wyjeździe policji ze wsi, 24 czerwca 1888 r., ponownie opuścili ją. Szybko ich zawrócono i przez dwa tygodnie policja pilnowała, aby nikt nie uciekł ze wsi. W tym czasie aresztowano Błażeja Kossowskiego, Stefana Hawryluka, Piotra Szubarczyka, Szymona Czeczota, Antoniego i Andrzeja Wawryniuków. Jednak po odjeździe policji sytuacja powtórzyła się, zesłańcy ponownie uciekli i następnie zostali zawróceni i znowu zamieszkali na polu obok wsi⁴¹.

Według wersji unitów to gubernator orenburski, chcąc zmusić ich do poddania się jego woli, nakazał, aby: „wygnali nas na otwarte pole i aby nie dawali nam nic budować dla przykrycia od niepogody a także było zabronione, aby nam nikt nie sprzedawał, ani dawał upiec sobie chleba, ani innego pokarmu i dlatego powinniśmy byli w ciągu 3 miesięcy głód cierpieć, moknąć pod deszczem i drżeć z zimna”⁴².

Kolejnym etapem tego konfliktu było ogłoszenie 2 sierpnia 1888 r. przez urzędników rosyjskich unitom decyzji o odrzuceniu przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 17 czerwca 1888 r. ich odwołania od zesłania. Za głośne wyrażanie swojego oburzenia tą decyzją aresztowano Tomasza Kossowskiego, a zbiegłych po raz kolejny zesłańców ponownie zawrócono. Po tym wydarzeniu władze straciły cierpliwość, aresztowały kilku zesłańców: Antoniego Morgunowicza z synem Józefem, Grzegorza Ussa, Józefa Kuczyńskiego, Pawła Kuczyńskiego, Jana Kuczyńskiego, których wysłano do więzienia w Czelabińsku. Z kolei rosyjska monografia podaje częściowo inne nazwiska osadzonych w areszcie gminnym, tj. Tomasza Kossowskiego, Szymona Czeczota, Andrzeja, Piotra i Antoniego Wawryniuków, których uwięziono w miejscowym areszcie gminnym. Wszyscy oni przebywali w aresztach co najmniej do 19 września 1888 r.⁴³

Nie widząc szans na osiedlenie zesłańców w wybudowanej dla nich wsi, gubernator orenburski nakazał ich rozsiedlenie w północno-wschodniej części guberni⁴⁴. Każda rodzina miała być osiedlona w innej

⁴⁰ „Dziennik Poznański” 26 IX 1888, 221, s. 2.

⁴¹ *Ibidem*; В. Амелин, Д. Денисов, К. Моргунов, *op. cit.*, s. 31–32.

⁴² ААН, СКО, sygn. 106, k. 71.

⁴³ „Dziennik Poznański” 26 IX 1888, 221, s. 2; В. Амелин, Д. Денисов, К. Моргунов, *op. cit.*, s. 32.

⁴⁴ М. Тымicka, L. Iwanowska de domo Тымicka, *op. cit.*, s. 79.

gminie i znajdować się pod nadzorem policyjnym, aby nie mogła kontaktować się z innymi unitami. Ostatecznie we wrześniu 1888 r., już po przybyciu do guberni orenburskiej drugiej grupy zesłańców, 24 rodziny rozsiedlono w powiecie czelabińskim, 14 rodzin w powiecie orenburskim i 2 rodziny w powiecie orskim. Sołtysi tych wsi zostali zobowiązani do znalezienia im miejsca zamieszkania. Rozsiedlenie „opornych” w środowisku rosyjskim, w założeniu władz państwowych, miało skłonić ich do przybliżenia się do prawosławia⁴⁵.

Niektórzy unicy znowu próbowali uciekać z miejsc osiedlenia, np. Jakub Łojewski z rodziną 11 października 1888 r. opuścił Wozniesiensekoje, jednak został złapany i osadzony w twierdzy orenburskiej. Władze próbowały naciskać na poszczególne osoby, aby przyjęły prawosławie, np. w marcu 1891 r. naczelnik powiatu czelabińskiego pytał o to Piotra Kosowskiego⁴⁶. Część unitów składała pisma do cara z prośbą o możliwość powrotu w ojczyste strony. Takie podanie złożył m.in. 4 maja 1891 r. Adam Semeniuk (jak w nim zaznaczył, pochodzący „z byłych grekokatolików”). Za główną przyczynę prośby podawał pozostawienie żony z dwójką dzieci⁴⁷. Jak władze traktowały takie prośby, można wywnioskować z faktu, że opinię negatywną w tej konkretnej sprawie Chełmsko-Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny podjął dopiero po trzech latach – 3 września 1894 r. W jej konkluzji czytamy, że powrót proszącego jest możliwy tylko w przypadku przyjęcia przez niego prawosławia⁴⁸.

Sytuacja zesłańców w nowych miejscach zamieszkania była trudna ekonomicznie. Adaptacja do nowych warunków bytowania nie była łatwa, konieczne było choćby przystosowanie się do nowych warunków geograficzno-klimatycznych. Panował tam klimat kontynentalny cechujący się m.in. dużymi spadkami temperatury w zimie oraz upałami i suszami w lecie. Inaczej wyglądało na tych terenach rolnictwo, będące wcześniej źródłem utrzymania zesłańców. Nie uprawiano tam powszechnych już w tym czasie na Podlasiu ziemniaków, natomiast sadzono ogórki, melony i bakłażany. We wsiach istniały ograniczone możliwości zarobkowania. Jedynie latem można było znaleźć zatrudnienie przy pracach polowych u bogatych gospodarzy, np. rodzina Abramików zarobiła w ten sposób 42 rub., co było kwotą znaczącą, ale niewystarczającą na przetrwanie całego roku. Zimą zaś nie było możliwości zarobkowania na wsi. Stąd też wielu zesłańców zajęło się rzemiosłami, np.: rymarstwem (Jan Tymicki) czy dru-

⁴⁵ В. Амелин, Д. Денисов, К. Моргунов, *op. cit.*, s. 32.

⁴⁶ BUJ, Dział rękopisów, rkps 6956 IV, nlb., List Józefa Piotrowskiego z 7/19 IV 1891.

⁴⁷ APL, CHWKP, sygn. 2739, k. 2.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 1.

towaniem glinianych garnków (Jan Abramik). Kobiety z reguły najmowały się na służbę u miejscowych „bogaczy”⁴⁹. Wszyscy zaczynali „nowe” życie praktycznie od zera. Położenie poszczególnych rodzin szybko różnicowało się. Początkowo zależało to głównie od wieku ich dzieci. Jeśli były już dorosłe, ułatwiało to zdobywanie środków do życia. W najgorszej sytuacji były rodziny wielodzietne. Głód był wśród nich czymś normalnym. Maria Tymicka wspominała, że „zjadała łupinki ogórków wyrzucane przez okno u sąsiadów”⁵⁰. W tym czasie dużym wsparciem w codziennej egzystencji były dla nich środki finansowe przesyłane za pośrednictwem księdza Chotkowskiego⁵¹. W 1891 r. byli unicy uzyskali możliwość zmiany miejsca zamieszkania, skorzystało z niej wiele rodzin i przeniosło się do większych miast, tj. Orenburga i Czelabińska, gdzie łatwiej było znaleźć źródło utrzymania⁵².

Z czasem poszczególne rodziny zaczęły przyjmować od władz carskich kolejno wynagrodzenia za majątki pozostawione w Królestwie Polskim. Już w 1891 r. postąpili tak Tymiccy, którzy otrzymali 576 rub. W kolejnych latach pieniądze przyjęli m.in. Karpowiczowie (1892), Charyccy (1896), Filipiukowie (1897), Chwedorukowie i Piotrowscy (1901) oraz Abramikowie (1902)⁵³.

Unicy w większości byli bardzo religijni, chociaż początkowo dostęp do kościołów rzymskokatolickich w Orenburgu i Czelabińsku był bardzo trudny ze względu na odległości i nadzór policyjny⁵⁴. Przenoszenie się zesłańców do tych miast lub w ich okolice było w znacznym stopniu determinowane łatwiejszym dostępem do kościołów rzymskokatolickich, które ułatwiały przetrwanie na wygnaniu. Dopiero po ukazie tolerancyjnym z 1905 r. uzyskali oni zgodę na wysyłanie swoich dzieci do rzymskokatolickich szkółek parafialnych. Z ich życzliwym przyjęciem spotkała się powstała w 1909 r. w Czelabińsku placówka misyjna Zgromadzenia Sióstr Córek Najczystszego Serca NMP na Syberii, prowadząca działalność wychowawczo-religijną⁵⁵. Jedną z osób aktywnie zaangażowanych w budowę kościoła rzymskokatolickiego w Czelabińsku od 1909 r. był

⁴⁹ M. Tymicka, L. Iwanowska de domo Tymicka, *op. cit.*, s. 72–81.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 80.

⁵¹ Zob. *Listy*, cz. 1–3, Kraków 1890–1892 (cz. 2, wyd. 2, Kraków 1893).

⁵² Formalnie jednak nadzór policji został zniesiony dopiero po ukazie tolerancyjnym w 1905 r., AAN, CKO, sygn. 106, k. 71; M. Tymicka, L. Iwanowska de domo Tymicka, *op. cit.*, s. 83.

⁵³ AAN, CKO, sygn. 106, *passim*.

⁵⁴ M. Tymicka, L. Iwanowska de domo Tymicka, *op. cit.*, s. 80.

⁵⁵ G. Niewęłowska, *Zgromadzenie Sióstr Córek Najczystszego Serca NMP na Syberii*, „Czas Miłosierdzia. Białostocki Biuletyn Kościelny”, www.bialystok.opoka.org.pl/czas/arch34/art./misje.htm [dostęp 11 IX 2021].

Marcin Szubarczyk⁵⁶. Do rewolucji 1917 r. zesłańcy i ich dzieci zawierali małżeństwa w swoim gronie, z miejscowymi Polakami lub przywozili żony z Królestwa Polskiego. Prawdopodobnie żadne dziecko zesłańców nie uczęszczało do szkółek cerkiewnych⁵⁷.

Impulsem wzmacniającym przywiązanie do polskości rodzin byłych unitów stało się przybycie do guberni orenburskiej polskich uchodźców w czasie I wojny światowej. Powstało wówczas wiele polskich organizacji, w których pracę włączyły się już głównie dzieci przesiedleńców⁵⁸.

Kwestia powrotu zesłanych unitów w rodzinne strony była złożonym zagadnieniem. Najpierw zabraniała tego administracja rosyjska, chociaż niektórym udawało się powrócić w rodzinne strony, wobec braku danych można przyjąć, że przyjmowali oni prawosławie. Po 1905 r. ograniczenie to zniesiono, jednak niewielu zesłańców zdecydowało się na powrót. Wpłynęło na to kilka czynników. Najważniejszym z nich był fakt, że nie mieli do czego wracać, ich gospodarstwa zostały wcześniej sprzedane. Ponadto wielu z nich dorobiło się określonego statusu ekonomicznego na zesłaniu i nieźle radziło sobie w nowym miejscu zamieszkania⁵⁹. Po zakończeniu I wojny światowej z możliwości powrotu w rodzinne strony skorzystała tylko część byłych unitów. Do kraju powrócili w całości lub częściowo m.in. rodziny: Draganów (1924), Karpowiczów (1921), Szubarczyków, Tymickich, a także Karpowiczowie i Abramikowie⁶⁰. Z tych rodzin tylko dwie ostatnie zdołały odzyskać dawne gospodarstwa⁶¹. Wielu zesłańców i ich potomków pomimo niepewnej sytuacji w bolszewickiej Rosji pozostało w okolicach Orenburga. Część z nich, np. Szubarczykowie, stała się ofiarami represji stalinowskich w 1937 r.⁶²

Podsumowując artykuł, można stwierdzić, że zsyłka „opornych” unitów na osiedlenie się w guberni orenburskiej, chociaż dramatyczna pod względem bytowym, jak i psychologicznym, nie złamała ich ducha. Pomimo trudnych warunków egzystencji i konieczności odnalezienia się w nowej sytuacji zawodowej, zwłaszcza w początkowym okresie pobytu na zesłaniu, wielu z nich potrafiło stać się z czasem dosyć zamożnymi ludźmi. Otoczeni z każdej strony przez wpływy prawosławia nie tylko nie zmienili swojego postępowania, ale też ostatecznie zbliżyli się do Kościoła Rzymskokatolickiego i jednocześnie spolonizowali, o czym świadczy choćby to,

⁵⁶ M. Szubarczyk, *op. cit.*, s. 41–43.

⁵⁷ M. Tymicka, L. Iwanowska de domo Tymicka, *op. cit.*, s. 80.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 85.

⁵⁹ M. Szubarczyk, *op. cit.*, s. 43–45.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 51–53.

⁶¹ M. Tymicka, L. Iwanowska de domo Tymicka, *op. cit.*, s. 71.

⁶² *Ibidem*, s. 86; M. Szubarczyk, *op. cit.*, s. 74–77.

że Bartoszek, Jaroszek czy Łysko w swoich listach z zesłania zaczęli podpisywać się jako Bartoszewski, Jaroszewski, Łyskowski. W podsumowaniu warto przytoczyć słowa instruktora CKO Tadeusza Podkomorskiego z 1917 r., który tak pisał o byłych unitach i ich potomkach: „Wygnańcy ci mówią bardzo dobrze po polsku, w każdym razie znacznie lepiej, aniżeli »kolonie polskie« w głębi Rosji i przedstawiają materiał narodowy wysokiej wartości”⁶³.

ANEKS

WYKAZ BYŁYCH UNITÓW ZESŁANYCH Z POŁUDNIOWEGO PODLASIA DO GUBERNI ORENBURSKIEJ W LATACH 1887–1888*

* Spis zawiera imiona i nazwiska (za podstawową wersję przyjęto ich brzmienie w aktach metrykalnych parafii unickich, podano przy tym formy ich zapisywania w czasie pobytu na zesłaniu) osób, które zostały w latach 1887–1888 wysłane z Południowego Podlasia do guberni orenburskiej, z podaniem (w miarę możliwości) ich wieku w tym czasie, miejsca i daty śmierci (jeśli nastąpiła ona do 1917 r. na wygnaniu). W sumie odnaleziono dane 288 osób, w tym 147 zesłanych w 1887 r. i 141 wywiezionych w 1888 r. Autor ustalił również imiona i nazwiska ich, nieuznawanych przez prawo rosyjskie, małżonków i dzieci, które przymusowo pozostawiono w kraju, oraz fakt ich ewentualnego późniejszego przyjazdu do guberni orenburskiej. W wielu wypadkach odnalezienie pełnych danych osobowych było niemożliwe, choćby ze względu na brak części ksiąg metrykalnych oraz unikanie przez „opornych” unitów spisywania aktów chrztów i ślubów w parafiach prawosławnych.

A. Lista rodzin zesłanych w 1887 r.

1. Andrzejczuk Świryd z Olszanki (pow. konstantynowski) – l. 73;
 - żona Ewa z Jaszczuków – l. 68, zm. 1890;
 - dzieci: Roman; Paweł – l. 22; Tekla; Dorota.
2. Bielecki Piotr z Łomaz (pow. bialski) – l. 57, zm. w 1903 w Czelabińsku;
 - żona Anna – zm. w 1903 w Czelabińsku;
 - dzieci: Anastazja – l. 24 [w kraju został mąż Jan Kurianowicz – l. 33] z dziećmi: Michał – l. 5 (zm. w 1910), Magdalena – l. 2, Józefa; Marcela – l. 21 [później przyjechał mąż Antoni Kurianowicz – l. 35]

⁶³ AAN, CKO, sygn. 106, k. 3.

- z córką Ewą (zm. do 1893); Marianna [został mąż Jaroszuk] z córką Anną – l. 9; Michalina.
3. Bogusz (Bohusz) Franciszek z Przegalin Dużych (pow. radzyński) – zm. w 1892 w Czelabińsku;
 - żona Marianna – l. 40;
 - dzieci: Władysław; Piotr; Paweł [została żona i dzieci] – zm. w 1913 w Czelabińsku; Tekla; Katarzyna; Józefa; Marianna – zm. w 1915 w Czelabińsku; Natalia – zm. w 1917 w Czelabińsku.
 4. Czech Jan z Brzozowego Kąta (pow. radzyński) – zm. do 1888 w Butyrsku;
 - żona Agrypina z Kuźmiczów – l. 59, zm. w 1914;
 - dzieci: Bazyli – zm. w 1891 w Czelabińsku [została na stałe żona Anna Zalewska]; Marianna – l. 25 [został mąż Teodor Szczygieł – l. 35] z dziećmi: Marcela – l. 7 i Anna – l. 5; Katarzyna [został mąż Szubarczyk].
 5. Czeczot Demian z Polubicz (pow. włodawski) – l. 52, wdowiec;
 - dzieci: Szymon – l. 27 [została żona z dwójką dzieci]; Klemens – l. 23; Makary – l. 16 [wzięty do wojska rosyjskiego]; Wawrzyniec – l. 13; Katarzyna – l. 15; Tekla – zm. w Czelabińsku.
 6. Dragan Maciej z Dubicy (pow. włodawski) – zm. w 1907;
 - siostra Matrona Jaroć – zm. w 1902;
 - dzieci: Karol – l. 20 [została żona Anna Juchimiuk – l. 22]; Józef – l. 14; Karolina [został mąż]; Marianna.
 7. Filipiuk Dawid z Próchenek (pow. konstantynowski) – l. 59, zm. w 1887 w drodze na zesłanie;
 - żona Marianna z Hryciuków – l. 59, zm. w 1887 w guberni orenburskiej;
 - dzieci: Filemon (niewidomy); Anastazja – l. 19; Marianna.
 8. Gawryluk (Hawryluk) Emilian z Gródka (pow. sokołowski);
 - żona Józefa – zm. w 1887 w drodze na zesłanie;
 - dzieci: Stefan [została żona z dzieckiem]; Józef [wzięty do wojska w 1892]; Michał.
 9. Jakubowski Zachariusz ze wsi Dziadkowskie, pow. konstantynowski) – l. 39;
 - żona Anna;
 - dzieci: Michał – l. 21; Ewa z synem Władysławem – l. 2.
 10. Kardasiewicz Onufry z Łomaz (pow. bialski) – l. 56, zm. w 1887 przez wyjazdem z Mikołajewa;
 - żona Tekla – l. 50;
 - dzieci: Jan – l. 22; Stefan – l. 13.

11. Kossowski Ambroży z Polubicz (pow. włodawski) – l. 62, zm. w 1887 w drodze na zesłanie;
 - żona Marianna z Korpyszów – l. 67;
 - dzieci: Błażej – l. 34 z żoną Anną; Tomasz – l. 25 [została żona z dwójką dzieci]; Anna – l. 30 [mąż Jan Marczuk, przyjechał w 1892] z trójką dzieci: Tomasz – l. 7, Ludwik – l. 5 i Marianna – l. 2.
12. Kuczyński Józef z Lubenki (pow. biały) – l. 66, zm. w 1909 w Czelabińsku;
 - dzieci: Jan – l. 31 [została żona Helena Łobaczuk – l. 30 z dwójką dzieci]; Grzegorz – l. 25, Mikołaj – l. 23; Tekla – l. 28;
 - brat Paweł – l. 30 (kaleka), zm. w 1902 w Czelabińsku.
13. Maciejuk Józefat z Szydłówki (pow. konstantynowski) – l. 53, zm. do 1893;
 - żona Tekla z Mikitiuków – l. 49, zm. do 1893;
 - dzieci: Paweł [została żona z dzieckiem]; Andrzej; Stefan [wzięty do wojska w 1892]; Katarzyna [został mąż]; Teresa i Anna.
14. Morgunowicz Antoni z Łomaz (parafia Łomazy, pow. biały) – l. 68, zm. w 1902 w Czelabińsku;
 - dzieci: Józef – l. 38 [została żona z dzieckiem], zm. w 1911 w Czelabińsku; Katarzyna – l. 37 [został mąż Osiakowski] z dziećmi: Aleksander i Apolonia; Magdalena po mężu Demidowicz – zm. 1892; Marianna – l. 33 [został mąż Czeranowski z dzieckiem]; Franciszka.
15. Szaniawski (Siniawski) Andrzej z Ossowy (pow. radzyński);
 - żona Pelagia;
 - dzieci: Mateusz (Maciej) [w 1893 r. przyjechała żona z trójką dzieci m.in.: Jan – l. 7]; Marianna – zm. w 1892 [został mąż] z dziećmi: Julianna i Ewa; Feliksa [został mąż] z dziećmi: Katarzyna – l. 9, Marianna – l. 3, Jan – l. 2.
16. Szubarczyk Mikołaj z Polubicz (pow. włodawski) – l. 59;
 - żona Magdalena z Samczuków – l. 46, zm. w 1912 r. w Czelabińsku;
 - dzieci: Piotr – l. 29 [została żona Magdalena Mazuryk – l. 16]; Marcin – l. 28 [żona Paulina Odynec z synem Józefem przyjechała do 1892]; Dionizy – l. 26, zm. w 1907 w Czelabińsku [została żona Natalia Lewczuk – l. 16]; Maciej – l. 24 [wzięty do wojska w 1892]; Anastazja – l. 19, zm. w 1917 w Czelabińsku [później przyjechał mąż Tadeusz Kossowski – l. 25]; Maria – l. 12.
17. Teleguj (Telegon) Jan z Żminnego (pow. radzyński) – l. 50, zm. w 1899 w Czelabińsku;
 - żona Helena z Mirończuków – l. 50, zm. w 1897 w Czelabińsku;
 - dzieci: Ignacy – l. 24; Teodor – l. 22; Andrzej – l. 20 [wzięty do wojska w 1892]; Grzegorz – l. 17; Sylwester – l. 15; Mikołaj – l. 11; Katarzyna – l. 13.

18. Wawryniuk (Wawrzyniuk) Paweł z Korczówki (pow. konstantynowski) – l. 80;
 - dzieci: Antoni – l. 33 [została żona Anna Chwedczuk – l. 35 z córką Franciszką – l. 3]; Andrzej; Rozalia – zm. w 1888 (z wycieńczenia w Butyrsku); Eufrozyna – zm. do 1889.
19. Uss (Wąsowicz) Grzegorz z Żeliznej (pow. radzyński) – l. 49, zm. w 1898 w Czelabińsku;
 - ojciec Szymon – l. 73;
 - żona Katarzyna – l. 51;
 - dzieci: Aleksander – l. 26; Maksym – l. 21; Sylwester – l. 16; Jan – l. 13.
20. Zaniewicz (Zaniewski) z Lubenki (pow. biański);
 - a. Eliaasz – l. 38;
 - matka Marianna z Tereszczuków – l. 68;
 - żona Anna;
 - dzieci: Domicella; Piotr [została żona] z dzieckiem, zm. w 1887 w drodze na zesłanie;
 - b. Stefan – l. 48;
 - żona Marianna;
 - dzieci: Daniel; Ludwik; Helena.

B. Lista rodzin zesłanych w 1888 r.

21. Abramik Jan z Jam (pow. włodawski) – l. 55, zm. w 1913 w Orenburgu;
 - żona Katarzyna z Bliźniuków – l. 64, zm. w 1889 w Taczkach;
 - dzieci: Piotr – l. 26 [później przyjechała żona Katarzyna Szkuhat – l. 20 z córką Marianną], Julianna – l. 26 [w 1895 r. przyjechał mąż Szymon Ciopcio – l. 26] z córką Marianną – l. 3.
22. Bartoszek (Bartoszewski) Józef z Krzewicy (pow. radzyński) – l. 46;
 - żona Anna z Łukaszuków – l. 45;
 - dzieci: Józef – l. 21; Marianna – l. 23; Józefa; Tekla; Helena.
23. Charycki Jan z Łomaz (pow. biański) – zm. w 1902 w Orenburgu;
 - żona Rozalia – zm. w 1893 r. w Aleksandrówce;
 - dzieci: Antoni – l. 37 z córką Marią – l. 5; Szymon – l. 33 [później przyjechała żona Anastazja Kulawiec – l. 22]; Jakub – l. 15; Anna – zm. w 1905 w Orenburgu; Magdalena – l. 23 [został mąż] z dziećmi: Szymon; Magdalena i Piotr.
24. Chwedoruk Józef z Dokudowa (pow. biański) – l. 75, zm. w 1893 w Orenburgu;
 - żona Agata z Melaniuków – l. 70, zm. w 1893 w Orenburgu;
 - dzieci: Nieścior – l. 40 z żoną Katarzyną Bielecką (wyjechali do kraju w 1912); Teodor – l. 36 [została w kraju żona Julianna z dwójką dzieci, przyjechała prawosławie i ponownie wyszła za mąż]; Julian – l. 35

- [została na stałe żona Tekla z dwójką dzieci]; Agata – l. 28 [później przyjechał mąż Aleksander Dorosz – l. 25] z synem Janem – zm. w 1888 w drodze na zesłanie; Jan – l. 26, zm. w 1902 w Orenburgu.
25. Filipiuk Jan z Ogrodnik (pow. konstantynowski) – l. 73, w 1899 wyjechał do kraju, zm. 1905;
– żona Antonina z Zubkowiczów – l. 66, zm. w 1897 w Orenburgu;
– dzieci: Piotr – l. 47, zm. w 1894 w Orenburgu [została na stałe żona Anna Bazyluk z trójką dzieci: Agata, Franciszka, Teofila – zm. w 1891]; Mikołaj – w 1895 wyjechał do kraju; Stefan – l. 26; Aleksandra – l. 22; Paulina – l. 28, w 1898 (?) wyjechała do kraju.
26. Jaroszuk (Jaroszewski) Szymon z Ossowy (pow. radzyński) – l. 73, zm. w Czelabińsku.
– dzieci: Jan; Bazyli z żoną Marianną i dziećmi: Anna, Stanisław i Katarzyna – wyjechali do kraju; Mikołaj – zm. ?; Piotr [wzięty do wojska w 1892]; Andrzej.
27. Karpowicz z Lubenki (pow. bialski) – bracia:
a. Łukasz – l. 57, zm. w 1911 w Orenburgu;
– żona Zofia – zm. w 1909 w Orenburgu;
– córka Tekla – zm. w 1902 w Orenburgu.
b. Elias – l. 41;
– żona Katarzyna z Panasiuków – l. 38;
– dzieci: Jan – l. 7; Marianna – l. 13;
c. Grzegorz – l. 39 [później przyjechała żona Anastazja Niczyporuk z córką Teklą];
d. Maksym – l. 29 [w 1895 r. przyjechała żona Anna Kaczanowicz z córkami Rozalią – l. 3 i Zofią – l. 1].
e. Józefat (wdowiec od 1887) – l. 36, zm. w 1916 w Orenburgu [w kraju pozostało dwóch synów Andrzej – l. 5 i Aleksander – l. 3, w 1896 r. przyjechali do ojca].
28. Kossowski Piotr z Polubicz (pow. włodawski);
– żona Marianna ze Spruchów;
– dzieci: Mikołaj – l. 17; Stefan i Marcela.
29. Koźluk (Kozłowski) Grzegorz z Tłuśca (pow. radzyński) – zm. w 1893;
– żona Marianna – zm. w 1891;
– dzieci: Stefan – l. 20, zm. w 1892; Józef – l. 6; Anna – l. 21; Katarzyna – l. 16.
30. Lewczuk Nestor z Gęsi (pow. radzyński) – zm. w 1897;
– matka Marta (?) – zm. w 1914 w Chutorze Bucharina;
– dzieci: Joachim – l. 31; Natalia – l. 19; Anna – zm. w 1908 w Chutorze Tiemjakowa.

31. Łojewski Jakub z Bokinki Królewskiej (pow. bialski) – l. 50;
– żona Tekla – l. 52;
– dzieci: Zachariasz – l. 20, zm. 1920; Józef [wzięty do wojska w 1890];
Jan; Katarzyna; Teresa.
32. Łysko (Łyskowski) Bazyli z Tyśmienicy (pow. włodawski) – l. 70, zm.
w 1890;
– żona Emilia z Bzomów – zm. 1896;
– dzieci: Jan z żoną Salomeą i ich córka: Anna – l. 18, zm. w 1889; Ste-
fan – l. 39 [została żona Aleksandra Równiak – l. 31]; Teodor – l. 33
[została żona Anna Roszko – l. 23 z synem Janem]; Dominika – zm.
w 1891 [został mąż] z dziećmi: Jan – l. 5 i Mariana – l. 1; Marianna
– zm. 1896 [został mąż Aleksander Chomicz z synem Stanisławem]
z córką Rozalią – l. 2.
33. Łysko (Łyskowski) Jan ze Szpaków (pow. konstantynowski) – l. 71;
– dzieci: Michał – l. 28 [została żona Agata Artynko – l. 23 z synami
Stefan – l. 3 i Antoni – l. 1]; Dymitr – l. 24; Marianna – l. 31; Anna – l.
21, zm. 1902.
34. Marczuk Bazyli z Walinny (pow. radzyński);
– dzieci: Leon – l. 22 [pozostała żona Elżbieta Klimiuk]; Filip – l. 19;
Maksym – l. 25.
35. Panasiuk Jan z Lasek (pow. włodawski) – zm. w 1890;
– żona Józefa;
– dzieci: Andrzej; Eufrozyna – l. 22; Katarzyna;
– brat Andrzej z żoną Katarzyną.
36. Piotrowski Jan ze Szpaków (pow. konstantynowski) – l. 48, zm. w 1905
w Orenburgu;
– żona Aniela z Wierzbickich – l. 47;
– dzieci: Józef – l. 22.
37. Semeniuk Mateusz z Dziadkowskie (pow. konstantynowski) – l. 55;
– żona Anastazja z Grochowskich – l. 55;
– dzieci: Adam – l. 30 [w 1893 r. przyjechała żona Julia Borysiuk
z dwoma córkami]; Marianna – l. 28 [został mąż Piotr Borysiuk – l.
28] z synem Franciszkiem – l. 3.
38. Tymicki Jan ze Szpaków (pow. konstantynowski) – l. 43. (wdowiec),
zm. w 1911 w Orenburgu;
– synowie: Józef – l. 27; Jan – l. 25; Stefan – l. 23; Stanisław (wg pasz-
portu –Eustachy) – l. 21; Aleksander – l. 19.
39. Tyszewski Michał z Łomaz (pow. bialski) – l. 60;
– żona Marianna z Wołosowiczów – l. 62;
– dzieci: Franciszka Szostakiewicz – l. 36 (wdowa od 6 lat po Michale
Szostakiewiczu) z dziećmi: Karolina – l. 10, Jan – l. 8, Rozalia –

- l. 7; Anna – l. 26 [został mąż Andrzej Charycki] z synem Józefem – l. 4; Grzegorz – l. 34, zm. 1890 [później przyjechała żona Marianna Szostakiewicz z córką – l. 4]; Szymon – l. 18; Marcin – l. 17.
40. Wereszko Józef ze Szpaków (pow. konstantynowski) – l. 59, zm. w 1905;
 – żona Apolonia z Piotrowskich – l. 56, zm. w 1898;
 – dzieci: Łukasz – l. 34; Jan – l. 22; Konstancja (głuchoniema) – l. 25; Katarzyna – l. 12.

Źródło: AAN, CKO, sygn. 106; Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, Dział rękopisów: 6954–6958 IV; M. Tymicka, L. Iwanowska de domo Tymicka, *Wspomnienia, w: Zanim wróciła Polska. Martyrologium ludności unickiej na Podlasiu w latach 1866–1905 w świetle wspomnień*, oprac. T. Krawczak, Warszawa 1994; Księgi metrykalne parafii greckokatolickich, których wiernymi byli zesłani unicy przechowywane w zasobach Archiwum Państwowego w Lublinie oraz zbiory własne autora.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

Centralny Komitet Obywatelski Królestwa Polskiego w Piotrogradzie, sygn. 106.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Prokurator Warszawskiej Izby Sądowej, sygn. 1581.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Chełmski Konsystorz Greckokatolicki, sygn. 1202.

Chełmsko-Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny, sygn. 3519, 2739, 3704.

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego:

Dział rękopisów, rkps 6954–6958 IV.

Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego:

Dział rękopisów, sygn. 756.

Printed sources (Źródła drukowane)

Koni A., *Na zhiznennoj puti*, t. 1, *Iz zapisoksudebnogo deyatelja*, Sankt Peterburg 1913 [Кони

A., *На жизненном пути*, t. 1, *Из записок судебного деятеля*, Санкт Петербург 1913].

Listy unitów wygnanych do orenburskiej gubernii, cz. 1–3, Kraków 1890–1892.

Listy unitów wygnanych do orenburskiej gubernii, cz. 2, wyd. 2, Kraków 1893.

Tymicka M., Iwanowska de domo Tymicka L., *Wspomnienia, w: Zanim wróciła Polska. Martyrologium ludności unickiej na Podlasiu w latach 1866–1905 w świetle wspomnień*, oprac. T. Krawczak, Warszawa 1994.

Press (Prasa)

„Dziennik Polski” [Lwów] 1888.

„Dziennik Poznański” 1887–1889.

„Gazeta Toruńska” 1887.

„Kurier Polski w Paryżu” 1887.

„Przyjaciół” 1887.

Studies (Opracowania)

- Amelin V.V., Denisov D.N., Morgunov K.K., *Religii Orenburgskogo kraja: sistematicheskoye opisaniye*, t. 2, *Zapadnoye khristianstvo*, Orenburg 2020 [Амелин В.В., Денисов Д.Н., Моргунов К.К., *Религии Оренбургского края: систематическое описание*, t. 2, *Западное христианство*, Оренбург 2020].
- Bojarski J., *Czasy Nerona w XIX wieku pod rządem moskiewskim, czyli Prawdziwe Neronowskie prześladowanie Unii w diecezji chełmskiej*, Lwów 1885.
- Lewandowski J., *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny 1772–1875*, Lublin 1996.
- Łoch E., *Unici w świetle listów orenburskich*, w: *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, red. R. Łużny, F. Ziejka, A. Kępiński, Kraków 1991.
- Martyrologia unitów podlaskich w świetle najnowszych badań naukowych. Unici podlascy*, t. 1, red. J. Skowronek, U. Głowacka-Maksymiuk, Siedlce 1996.
- Niewęglowska G., *Zgromadzenie Sióstr Córek Najczystszego Serca NMP na Syberii, „Czas Miłosierdzia. Białostocki Biuletyn Kościelny”*, www.bialystok.opoka.org.pl/czas/arch34/art./misje.htm [dostęp: 11 IX 2021].
- Pruszkowski J., *Martyrologium, czyli męczeństwo unii św. na Podlasiu*, t. 1–2, Woodbridge 1983.
- Shabachuk A., *Politika Rossijskikh vlastey v otnosheniuniatov Tsarstva Pol'skogo, soslannykh vglub' Rossii v 1875–1905 gg.*, w: *Polyaki v Rossii: epokhi i sud'by*, red. A. Selitskiy, Krasnodar 2009 [Шабачук А., *Политика Российской властей в отношении униатов Царства Польского, сосланных в глубь России в 1875–1905 гг.*, w: *Поляки в России: эпохи и судьбы*, red. А. Селицкий, Краснодар 2009].
- Szubarczyk M., *Dwa brzegi. Rzecz o unitach z Polubicz*, Siedlce 2015.
- Tarasiuk D., *Zesłania unitów z Południowego Podlasia do guberni chersońskiej i jekaterynosławskiej w latach 1875–1876*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*” 2018, 15, 1.
- Wiech S., *Pod naporem prawosławia. Z dziejów oporu unitów w Królestwie Polskim i na zesłaniu*, „*Kwartalnik Historyczny*” 2010, 117, 3.

NOTA O AUTORZE

Dariusz Tarasiuk – doktor habilitowany, profesor uczelni, zatrudniony w Instytucie Historii na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Badacz dziejów Polaków w Imperium Rosyjskim oraz dziejów południowego Podlasia w XIX i XX w. Zastępca redaktora naczelnego czasopisma „*Studia Białorutenistyczne*”.

ABOUT THE AUTHOR

Dariusz Tarasiuk – PhD with habilitation, associate professor, Institute of History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. Researcher of the history of Poles in the Russian Empire and the history of Southern Podlasie in the 19th–20th centuries. Deputy editor-in-chief of the journal „*Studia Białorutenistyczne*”.

